

SUMIRANE IMISIJE

1. Pojam sumiranih imisija

Često je jedno zemljište pogodjeno uticajima koji potiču ne sa jednog izvora, već iz različitih izvora, za koja su odgovorni različiti emitenti. Čak je pravilo u industrijskim zonama i u gradovima da imisije gasa, dima, čađi, pepela i slično dolaze od različitih zagađivača i nanose štetu na jednom zemljištu. U takvom slučaju radi se »zbirnim imisijama«, ili tzv. »sumarnim imisijama«. Ovaj pojam potiče od Westermanna.¹⁾ On je pod njim podrazumevaо situaciju koja nastaje ako zemljište nije pogodjeno samo imisijama iz jednog izvora, već se nalazi pod uticajem sa različitih strana, pa se postavi pitanje odgovornosti: ko će biti odgovoran za ovakve imisije oštećenom licu?

U sumirane imisije ne spadaju slučajevi kada je zbog imisije sa jednog izvora odgovorno paralelno više lica, niti situacije u kojima imisije potiču iz više izvora, ali se sve one mogu uračunati jednom licu (napr., više uređaja koji ispuštaju škodljive materije u vazduh nalaze se na zemljištu koje koristi jedno preduzeće ili na različitim zemljištima koje ono takođe koristi). Problem se kod sumiranih imisija posebno komplikuje zbog mogućnosti, što pojedine imisije koje prouzrokuju različiti zagađivači, ne prelaze mesno uobičajeni intenzitet, pa se kao takve moraju podnosići, ali u svom zbirnom dejstvu teško oštećuju pogodjeno lice. Sve to izaziva određene pravne i faktičke probleme, za koje se mora naći adekvatno rešenje, pogotovo što su ovakve situacije u svakodnevnom životu sve češće.²⁾ Osnovno pitanje koje se ovde postavlja je da li pojedinačni emitenti treba uopšte da odgovaraju. Te ako se ustanovi da faktički svi emitenti koji su učestvovali u »zbirnoj imisiji« ili neki od njih treba da budu odgovorni, nastaje dalje pitanje, da li će odgovarati solidarno ili podeljeno?

Problem odgovornosti za sumiranje imisije može da dobije sledeća rešenja: 1) odgovornost poslednjeg emitenta koji je svojom de-

¹⁾ Harry Westermann: Welche desetzliche Massnahmen zur Luftreinhaltung und zur Verbesserung des Nachbarrechts sind erforderlich? Köln, 1958, str. 62.

²⁾ Wiethaup: op. cit., 1963, str. 37. ukazuje na teškoću dokazivanja i utvrđivanja uzročne veze, pošto je delikatno otkriti kod sumarnih emisija ko im je sve prouzrokovala s jedne strane, a s druge ove imisije mogu biti prouzrokovane od strane različitih zagađivača koji nisu mesno locirani na jedno zemljište, napr. kod vozila, pa u takvim slučajevima susedsko pravo otkazuje svaku zaštitu pogodjenim licima.

latnošću uticao na već postojeće imisije, čiji zbir još nije bio preteran, pa su se bez naknade morale podnositi, prekorači dozvoljenu meru; 2) odgovornost svih emitentata koji vrše mesno neuobičajene ili mesno uobičajene ali otklonjive imisije ako svaka od njih prouzrokuje nebitne smetnje ali sve one zbirne dovode do bitnih smetnji i 3) odgovornost svih emitentata od kojih svako ponaosob prouzrokuje mesno uobičajene i neotklonjive smetnje, koje su nebitne, a u zbiru prouzrokuju neočekivana bitna oštećenja.³⁾

Bernard Kleindienst⁴⁾ u svojoj monografiji pravi drukčiju podelu polazeći od toga da li pojedinačni imisioni iznosi povećavaju štetu linearno, progresivno ili degresivno, i u zavisnosti od toga određuje odgovornost pojedinih emitentata koji su učestvovali u sumiranoj imisiji. Razmotrićemo oba, predložena kriterijuma, pre nego što se opredelimo za konkretno rešenje.

2. Odgovornost poslednjeg emitenta

Dešava se da u jednoj sredini više emitentata na mesno uobičajeni način koriste svoje zemljište na kome su locirani uređaji koji prouzrokuju imisije, i da takvo korišćenje nebitno šteti susedima, tako da i oni svoja zemljišta mogu na isti način da koriste. U jednom određenom momentu dovoljno je da samo možda jedan emitent, koji je tek naknadno počeo svoje zemljište da koristi na isti način kao i većina, svojim imisijama koje su ponaosob posmatrane nebitne, utiče da do tada već ostvarene nebitne imisije ostalih, zajedno sa njegovom kvotom, pređu granice uobičajenog korišćenja i prouzrokuju neočekivanu i bitnu štetu koju susedi nisu dužni da tolerišu bez naknade. To zato što je deo imisija koje otpadaju na poslednjeg emitenta, koje su došle sukcesivno na kraju, bio onaj poslednji uslov u lancu uzročnosti, koji je jednom do tada nebitnu sumiranu imisiju pretvorio u bitnu. Dakle, ovaj poslednji uzrok je bio završna kap u prepunoj čaši, i iz njega je rezultirala šteta. Postavlja se pitanje da li će pogodjeni sused sada da naknadu štete prouzrokovane sumiranom imisijom zahteva od poslednjeg emitenta, koga će lako da otkrije, ili da od njega zahteva uzdržavanje da do štete ne bi došlo, ili će morati da se obrati svim emitentima (što je za njega vrlo teško da usstanovi ko su) sa odgovarajućim zahtevima?

U prilog odgovornosti ili uzdržavanja od pričinjenih imisija poslednjeg emitenta govori činjenica da je on najbliži od ostalih emitentata uzroku koji je doveo do nedozvoljene štete, pa prema tome treba da ima i poseban tretman u odnosu na ostale. On je sam svojom imisijom bio onaj, ko je prekoračio meru dozvoljenog uticaja na susede, pošto su sve njihove dosadašnje imisije bile nebitne, a njegov ideo, makar da je izolovano posmatran bio jednakog značaja sa ostalima, u zbiru sa ostalima dovodi do bitnog oštećenja suseda. Ova-

³⁾ Ovakvu podelu sumiranih imisija napravio je Dirk Johs Thomsen: Die summierte Immission, Diss. Kiel, 1966.

⁴⁾ Bernard Kleindienst: Die privatrechtliche Immissionsschutz nach § 906 BGB, Tübingen, 1964.

kvo rešenje koristi susedima, pošto će lako utvrditi poslednjeg proužrokovala (umesto da pronalaze sve emitente), a s druge strane daće mogućnost da svi emitenti, koji su delovali na pogodeno zemljište pre nego što je granica nebitnosti prekoračena i dalje nastave sa svojom aktivnošću. Ovakvim rešenjem jedino će biti pogoden poslednji emitent, koji je najkasnije počeo da prouzrokuje imisije, što svoje zemljište neće moći da koristi na isti način kao i svi ostali korisnici u određenom području.

Da li je ovakvo rešenje pravno opravdano? Mi u stvarnom pravu vrlo često na osnovu zakona imamo utvrđeni prioritet prava (u založnom pravu), koji vodi računa o tome ko je kada počeo sa obezbeđenjem svog prava, od čega zavisi da li će istovrsna prava moći da budu zadovoljena. Kasniji poverilac može i da ne zadovolji svoje potraživanje, jer je predmet obezbeđenja poslužio ranijem poveriocu za namirenje. Da li se iz ovakvog zakonskog prioriteta može izvući opšti zaključak da li u oblasti korišćenja prava na zemljištu poslednji korisnik mora da se pomiri sa lošijim načinom korišćenja od ostalih koji su ranije počeli sa određenim korišćenjem, pa su stekli određena prioritetska prava. Ako bi to bio slučaj, kasniji korisnik zemljišta bi se našao u neravnopravnom položaju sa drugim korisnicima zemljišta, što bi se teško moglo opravdati.

U susedskopravnim odnosima, kada je reč o imisijama nigde nije u citiranim odredbama zakonom bio utvrđen prioritet prvodolazećeg korisnika zemljišta u odnosu na kasnije korisnike, već je jasno utvrđeno da svi korisnici zemljišta koja se nalaze u istom položaju imaju pravo na isto korišćenje. Način korišćenja koji je upravljavan od većeg broja vlasnika ili korisnika zemljišta u jednoj sredini, daje pečat toj sredini i ona je otvorena za dalja takva korišćenja. Mesna upotreba određuje vrstu korišćenja i to za sva zemljišta u istoj meri. Oni koji sa mesno uobičajenim korišćenjem kasnije počnu su u prednosti na ranije korisnike jer nalaze utvrđenu mesnu uobičajenost korišćenja izborenu od onih koji su počeli ranije sa istom delatnošću. Jedno korišćenje može biti ili dopušteno za sve ili za sve nedopušteno, bez obzira kad je ko počeo sa određenim korišćenjem.

Okolnost da je neko najpre tu bio nema nikakvog značaja u susedskom pravu. Ne može onaj ko na nedozvoljeni način na drugo zemljište deluje da se poziva na to da je on sa izabranim načinom korišćenja ranije počeo nego korisnik oštećenog zemljišta sa svojim korišćenjem. Ovde ne važi princip prioriteta. Za rešenje konflikta između onih koji vrše imisije i uznemiravanih suseda odlučujuće je samo sadašnje stanje. Polazi se od toga da sva zemljišta istog mesnog položaja treba da imaju istu meru upotrebljivosti. Nijedno zemljište ne može da bude samo zbog toga više ili manje korisno, zato što je jedan korisnik u odnosu na drugoga ranije počeo sa takvim korišćenjem.

Momenat početka korišćenja zemljišta je potpuno irelevantan. Za pitanje odgovornosti suseda kod štetnih imisija odlučujuće je samo prouzrokovavanje. Uticaj poslednjeg emitenta, čijim se kasnjim priključenjem drugim emitentima prekoračila granica mera imisije koja se mora bez naknade trpeti, nije uzročnija od uticaja ostalih

nekeskika (da je na primer poslednji emitent počeo svoje delovanje pre prethodnjeg i da je ovo zatim njega sledilo to bi nastalo bitno i neočekivano uznemiravanje u istom obimu). Prema njima poslednji emitent nema nikakav poseban položaj, koji bi opravdavao da on sam odgovara za štetu prouzrokovani zajedničkim delovanjem svih emitenata.⁵⁾

Ukoliko se ne radi o zahtevu za naknadu štete koji je prouzrokovani oštećenom licu usled sumarne imisije, već o njegovom zahtevu da prestanak smetnji, on takav zahtev može podići protiv svih emitenata (na primer, A, B i C), jer je važno ukupno dejstvo imisije (ona mora biti bitna), ne može pojedini emitent prigovoriti da je njegova pojedinačna imisija nebitna i da s toga njega obaveza na propuštanje odnosno uzdržavanje ne pogađa. Učešće u sumarnoj imisiji, ma koliko za sebe posmatrano bilo nebitno, doprinelo je da nastupi ukupna šteta, pa se i ono kao takvo mora smatrati bitnim, kada je zbirna imisija bitna po svom dejstvu na zemljište koje je takvoj imisiji izloženo. Prigovor da je imisija od strane jednog emitenata nebitna mogao bi da važi pod hipotetičkim uslovom, da do drugih imisija uopšte ne dođe. Ali sama činjenica da su se i druge imisije ostvarile, sa kojima je prvobitni emitent morao da računa, dovoljna je da ga učini odgovornim, jer se u konkretnom slučaju ne radi o hipotetičkim odnosima, već o faktičkom postojanju smetnji, čiji je ukupan učinak bitan za pogodjeno zemljište.

3. Pojedini imisioni iznosi povećavaju štetu linearno

Ako ima više zagađivača vazduha, koji ispuštanjem čadi ili gasova proizvode takve imisije, koje nanose štetu susedu, ali je doprinos svakog u sumiranoj šteti podjednak, postoji linearno povećanje štete, pri čemu je delovanjem svakog zagađivača nezavisno od drugih. Ako se na jednom zemljištu D sumiraju tri kvalitetno i kvantitativno iste (protivpravne) imisije koje potiču od fabrika A, B i C, imamo ovaj linearni model i svako preduzeće prouzrokuje trećinu štete. A, B i C odgovaraju korisniku zemljišta D za po trećinu štete. Reč je o prostoj odgovornosti po ratama. Međutim tu mora da se napravi jedna korekcija, jer ako se pojedinačni zahtevi za naknadu od strane lica D sabiju, D dobija više nego što mu pripada, naime 100% iznosa štete koja je na njegovom zemljištu prouzrokovana ukupnim imisijama od strane A, B i C. U ovakovom računanju nije uzeta u obzir činjenica, da određeni deo prouzrokovane štete ukupnom imisijom sva tri zagađivača se ne nadoknađuje jer je nebitan i mora se tolerisati. Dolazi u obzir da bude plaćena samo ona šteta koja prelazi granicu tolerisanja suseda. Uzmimo da je na primer, 1/15 deo sumirane imisije koja je licu D prouzrokovala štetu od 90.000 dinara, prema konkretnim prilikama nebitno oštećenje koje sused mora trpeti. Prema tome vlasnik pogodjenog zemljišta može zahtevati samo naknadu od 84.000 dinara. Ako pojedinačno razmotrimo svaku štetu ponaosob, onda A, B i C duguju na ime protivpravne štete svojom imisijom

⁵⁾ Thomsen: op. cit., str. 115.

svaki po 30.000 dinara. A, B i C treba da plate pogodjenom licu iznos od 84.000 dinara, ali od svakog od njih se može tražiti samo iznos od 30.000 dinara ili: oštećeni vlasnik D može tražiti od svakog ponaosob štetnika, A, B i C po 30.000 dinara, s tim da od svih zajedno ne naplati više od 84.000 dinara. Sva tri prouzrokovala ove sumirane imisije treba konačno da plate pogodjenom licu, vlasniku ili korisniku zemljišta D po 28.000 dinara. Ako A i B više plate, jer se od njih može zahtevati od oštećenog 60.000 dinara, oni će se u konačnom obračunu regresirati od lica C⁶), tako da niko od učesnika sumirane imisije ne plati više od 28.000 dinara.

4. Odgovornost svih emitentata koji vrše mesno neubičajene ili mesno uobičajene oktalonjive smetnje — od kojih je svaka ponaosob nebitna ali u zbiru dovodi do bitnih oštećenja suseda

Radi se o takvom slučaju sumiranih imisija gde je susedu prouzrokovano, mesno uobičajenim ili mesno neuobičajenim imisijama koje su otklonjive, bitna šteta koju on nije dužan da podnosi, a svaki od učesnika u ovoj sjedinjenoj imisiji na pogodjenom zemljištu, posmatrajući svoj ideo ponaosob, prouzrokuje nebitnu štetu, zbog čega smatra da treba da bude oslobođen odgovornosti. Odgovornost samo poslednjeg emitenta u ovoj zbirnoj imisiji ne dolazi u obzir, pa se postavlja pitanje da li će za nastalu štetu odgovarati svi učesnici sumirane imisije zajedno (solidarna ili podeljana odgovornost) ili će šteta pogoditi oštećenog korisnika zemljišta koje je bilo izloženo ovakvoj vrsti sumirane imisije,

U Nemačkoj teoriji Westermann⁷) je utvrđio da kod odgovornoosti za sumirane imisije svaki učesnik može da bude pozvan na odgovornost samo u onom slučaju, ako on sam za sebe prouzrokuje neuobičajene imisije koje susedu prouzrokuju bitnu štetu. Po njemu treba na osnovu zakona osnovati fond čijim bi se sredstvima otklanjale štete prouzrokovane sumiranim imisijama. Pogođeni vlasnik će po Westermannu u svim onim slučajevima ostati bez naknade, kad više zagađivača prouzrokuju preteranu imisiju, a svaki uzet za sebe ne bi mogao da bude odgovoran. Ovakvo rešenje je vrlo nepravično u odnosu na pogodjenog korisnika zemljišta kome su sumirane nebitne imisije većeg broja zagađivača prouzrokovale bitnu štetu koju nije dužan da podnosi.

Nemačka sudska praksa nije prihvatile ovaj Vestermannov stav već je pošla od toga da svaki emitent odgovara, jer je učestvovao u bitnom oštećenju susednog zemljišta, iako je njegova imisija sama po sebi nebitna. Svaki emitent koji je učestvovao u sumiranoj imisiji odgovoran je zato što je njegovo delovanje bilo kauzalno za nastalu štetu koja je rezultat zajedničkog delovanja svih emitentata⁸). Ali ako je od jednog emitenta prouzrokovana tako minimalna imisija, da je

⁶) Bernard Kleindienst: Der privatrechtliche Immissionsschatz nach § 906 BGB, Tübingen, 1964, str. 65—66.

⁷) Harry Westermann: Sachenrecht, § 63 II 3d bb, str. 311.

⁸) Meisner — Stern — Hodes: Nachbarnrecht, 5 Aufl. Berlin, 1970, str. 328.

njena uzročnost za nastanak bitnog oštećenja sumiranom imisijom skoro ravna nuli, ovog emitenta treba isključiti iz kruga odgovornih.

Pošto je za ovaj slučaj sumirane imisije zastupano shvatanje odgovornosti svih emitenata, postavlja se pitanje da li će oni solidarno ili podeljeno biti odgovorni. Odgovor na ovo pitanje nije jedinstveno dat u pojedinim pravima. Po nemačkom pravu solidarna odgovornost više emitenata kod jedne sumirane imisije dolazi u obzir samo, prema § 840 NGZ, ako su emitenti skriviljeno prouzrokovali štetu povredom tuđe svojine ili državine (§ 823 NGZ). Njihova krivica se sastoji u tome što su bar mogli da predvide nedozvoljeni uticaj na tuđe pravo, dakle, što su mogli da računaju da će njihove pojedinačne imisije, iako same za sebe nebitne, sjediniti se na pogodjenom zemljištu i prouzrokovati bitnu štetu. Ako je njihova krivica dokazana odgovaraju svi emitenti sumirane imisije solidarno, jer je svako od njih ostvario uzrok za istu štetu.

Kad krivica emitenata nije dokazana za bitnu štetu prouzrokovani sjedinjenjem više nebitnih uticaja na jednom zemljištu, ne postoji solidarna odgovornost svih učesnika u ovoj zbirnoj imisiji, već oštećeno lice može od svakog pojedinačnog emitenta da zahteva naknadu onog dela štete koju je on prouzrokovao, tj. svaki od učesnika sumirane imisije odgovara za svoju štetu.

U francuskom pravu, ukoliko se uopšte razmatra problem sumiranih imisija, polazi se od činjenice da li je prouzrokovana šteta deljiva ili ne. Ako je šteta deljiva, svaki će prouzrokovac odgovarati za deo štete koju je on prouzrokovao. Ako je šteta nedeljiva, svi prouzrokovaci treba da budu pozvani na solidarnu odgovornost.⁹⁾ U novijoj francuskoj sudskoj praksi uočava se tendencija da kod sumiranih imisija svaki prouzrokovac solidarno odgovara za štete koje su tako nastale.

I u švajcarskom pravu za različite prouzrokovace zagađivanja vazduha čije se imisije sabiraju na jednom zemljištu i prouzrokuju bitnu štetu postoje dve mogućnosti za odgovornost: ili odgovara svaki prouzrokovac štete u punom obimu i solidarno sa drugim saprouzrokovaca za celokupnu štetu ili odgovara svako za deo štete koju je sam prouzrokovao.

Data je ipak prednost solidarnoj odgovornosti da bi se oštećenom licu olakšalo da realizuje svoj zahtev za naknadu. Ovaj princip solidarne odgovornosti u švajcarskoj doktrini nije dodeljen u pitanje kod konkurenčije odgovornosti više prouzrokovaca koji su krivi za štetu nastalu sumiranim imisijama, ali su ga osporili kod konkurenčije više objektivnih odgovornosti, koja je tako česta kod sumiranih imisija¹⁰⁾. Smatra se naime da je solidarna straga odgovornost opravданa samo pri postojanju krivice više štetnika, a da je podeljena odgovornost pravičnija kod konkurenčije više lica koja odgovaraju objektivno. Ovim argumentom se želi da ukloni tvrdoća rešenja u odnosu na više emitenata, ali se pri tome zaboravlja okolnost da se

⁹⁾ Mazeaud — Tunc: *Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle*, 6 izdanje, 2 knj., Pariz, 1965, no. 1953.

¹⁰⁾ von Tuhr: *Allgemeiner Teil des schweiz. Obligationenrechts*, 1 Halband, Tübingen 1924, str. 77.

podeljenom odgovornošću neće ukloniti neopravnadost, već će se ona zameniti nepravičnošću u odnosu na oštećeno lice. Zato je Švajcarski Savezni vrhovni sud izrazio sumnju u takvo rešenje: »Bilo bi još nepravednije da bude oštećena žrtva pre nego prouzrokovala štetu« — izjasnivši se za solidarnu odgovornost bez obzira na konkurenciju subjektivne ili objektivne odgovornosti štetnika za sumirane imisije. Smatramo da se stav švajcarskog prava može prihvati i za naše pravo, ma da o tome kod nas u teoriji nije raspravljanu. Kad to tvrdimo, polazimo i od stava koji je zauzet u Nacrtu zakona o obligacijama i ugovorima¹¹⁾, u glavi koja govori o odgovornosti više lica za istu štetu: »1. Za štetu koju je više lica prouzrokovalo zajedno, odgovaraju svi učesnici solidarno. — 2. Podstrelkač i pomagač, kao i onaj koji bi pomogao da se odgovorna lica ne otkriju, odgovaraju solidarno sa njima. — 3. Odgovaraju solidarno za prouzrokovanoj štetu i lica koja su je prouzrokovala radeći nezavisno jedno od drugog, ako se ne mogu utvrditi njihovi udeli u prouzrokovanoj šteti. — 4. Kad je nesumnjivo da je štetu prouzrokovalo, neko od dva ili više određenih lica, koja su na neki način međusobno povezana a ne može se utvrditi koje je od njih štetu prouzrokovalo, onda odgovaraju solidarno« (čl. 182). Doduše u tačci 3 ovog člana predviđena je podeљena odgovornost za štetnike koji rade nezavisno jedan od drugoga, u slučaju kad se deo štete koji je svaki štetnik prouzrokovao može utvrditi. Međutim, ako se podje od cilja solidarne odgovornosti da se oštećenom pomogne da nadoknadi u potpunosti štetu, princip solidarne odgovornosti treba uvesti bez ograničenja u pravo odgovornosti (bez obzira na krivicu ili rizik), i umesto deliktne odgovornosti pojedinih emitenata koji zagađuju vazduh, u slučajevima sumiranih imisija treba uvesti princip solidarne odgovornosti bez izuzetaka.

U pogledu sumiranih imisija malih emitenata, čija je svaka imisija po naosob posmatrana nebitna i dopuštena, može doći njihovim sabiranjem na pogođenom zemljишtu do oštećenja zdravila i imovine i prouzrokovanja protivpravnog rezultata koga pogodeno lice nije dužno da trpi. Naročito su česti slučajevi takvih imisija od zagađenog vazduha -u gradovima koje su rezultat dopuštenih imisija malih emitenata (na primer imisije gasa koje potiču od dobro funkcionišućih uređaja za zagrevanje i imisije od ispravnih auspuha automobila), dakle od jednog kolektiva emitenata čija je svaka imisija ponaosob dopuštena, ali koji svojim ukupnim delovanjem proizvode protivpravni rezultat (bitnu imisiju). Sa gledišta pogođenog lica, čije je zdravlje i imovina bitno oštećena, sasvim je svejedno, da li je ovaj protivpravni rezultat delo jednog velikog zagađivača ili je ona potekla od niza malih često i anonimnih zagađivača. Važno je jedino da se ovakva šteta nadoknadi. I pored činjenice da u nemackom pravu u oba slučaja postoji solidarna odgovornost emitentata (velikog zagađivača ili grupe emitenata), smatramo da bi za naše pravo bilo vrlo teško sprovesti solidarnu odgovornost kolektiva emitenata koji prouzrokuju svaki ponaosob bagatelne i dopuštene imisije, a čija je zbirna imisija protivpravna i nedozvoljena. U ovakvim slučajevima u gra-

¹¹⁾ Ovaj Nacrt izradila je Potkomisija zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za zakone u udruženom radu, radni materijal, Beograd, 1974.

dovima može oštećeni naspram sebe imati hiljade emitenata iz čijih peći za loženje ili auspuha proizilazi u zbiru štetno dejstvo, tako da je praktično bespomoćan da ostvari svoj zahtev za naknadu pretrpljene štete. Ovde civilnopravna sredstva otkazuju i jedino je rešenje, da se iz jednog fonda u koji bi sredstva uplaćivali svi zagađivači prema stepenu prouzrokovanih zagađenja, obeštete takva lica, slično kao što se u atomskom pravu, za anonimne atomske štete, uvođe takvi fondovi. Profesor Stojan Cigoj se kod nas zalaže za uvođenje takvog fonda kada se udeo saučesnika ne može ustanoviti. »U takav fond bi i kod nas trebalo da uplaćuju svi potencijalni prouzročitelji opasnosti zagađenja i smetnje okoline: ne samo tvornice nego i domaćinstva, imaoči automobila, pri čemu bi trebalo verovatno uzeti potrošnju materija koje su uzrok zagađenja i stanje instalacija za prečišćavanje.«¹²⁾

5. Odgovornost svih emitenata koji prouzrokuju mesno uobičajene ili neotklonjive smetnje

U nemačkom pravu, shodno § 906 st. 2 NGZ, postoji posebno regulisan slučaj odgovornosti, kada emitent ili više njih zajedno, svojim mesno uobičajenim korišćenjem zemljišta, koje je pravno dopušteno, prouzrokuju neotklonjive smetnje za drugo zemljište i nanose mu bitnu štetu. U takvom slučaju se vlasniku ili korisniku pogodenog zemljišta nameće obaveza trpljenja ovih mesno uobičajenih ali neotklonjivih smetnji, s tim što se ovlašćuje da može zahtevati od emitenta za pretrpljenu štetu »odgovarajuću nadoknadu u novcu«. Uslov za ovaj zahtev za odgovarajuću nadoknadu nije krivica štetnika. Pogodenom licu se isplaćuje odgovarajuća naknada, a ne potpuna naknada štete kakva se isplaćuje kod deliktnog zahteva. To je po pravilu »pravična naknada« koja može dostići obim »pune naknade« ali ne mora.

Pre uvođenja zakonskim putem ovog zahteva za namirenje (22. 12. 1959. kada je izmenjen § 906 NGZ i dodat mu stav o obeštećenju) on je bio razvijen od strane Reichsgericht-a, a zatim je bio preuzet od strane Saveznog vrhovnog suda Nemačke, postavši običajno pravo. Sudska praksa je naime uvidela apsurdnost rešenja koje je postojalo po prvobitnoj verziji § 906 NGZ, po kome je vlasnik zemljišta morao da trpi mesno uobičajene i neotklonjive imisije, bez obzira što mu nanose veliku i neočekivanu štetu. Da bi se to sprečilo Reichsgericht je počeo da se poziva na § 75 Uvoda u opšte prusko zemaljsko pravo, po kome je bio izgrađen javnopravni zahtev za učinjenu žrtvu, čija je sadržina da treba prihvati obavezu na nadoknadu štete od strane države, bez obzira na krivicu, ako je pojedinac bio prinuđen zbog državnog zahvata na podnošenje posebne žrtve koja druge ne pogada. U svim onim slučajevima u kojima pogoden vlasnik zbog izvršenih imisija nije mogao da se brani negatornom tužbom iz § 1004 NGZ i da zahteva njihov prestanak (a to je upravo bio slučaj mesno

¹²⁾ Dr Stojan Cigoj: Građanskopravna zaštita životne sredine, Arhiv, 1974, 2, str. 188

uobičajenih i neotklonjivih imisija, Reichsgericht je priznavao takvom licu zahtev za odštetu. U teoriji je nastao spor o karakteru ovog zahteva. Jedni su smatrali da je to javnopravni zahtev¹³⁾, dok su drugi u većini smatrali da se odnosi između javnopravnih preduzeća koja su svojim radom prouzrokovala štetu i oštećenih, posebno u oblasti susedskog prava, privatnopravne prirode¹⁴⁾. Za ovaj zahtev razvijen u sudskoj praksi Reichgerisht-a odomaćio se u Nemačkoj naziv »građanskopravni zahtev za učinjenu žrtvu«, »susedskopravni zahtev za učinjenu žrtvu«, po analogiji sa »javnopravnim zahtevom za učinjenu žrtvu«. U oba zahteva je slično samo to da pojedinac usled nemogućnosti da podigne tužbu za odbranu zbog izvršenih smetnji shodno § 1004 NGZ, mora da podnese žrtvu u opštem interesu, ali mu zato pripada naknada. U svemu ostalom između ovog zahteva za obeštećenje za štete nastale usled mesno uobičajenih i neotklonjivih imisija i javnopravnog zahteva za učinjenu žrtvu postoji bitna razlika. Kod zahteva za odgovarajuću naknadu, radi se samo o slučajevima štete prouzrokovanim imisijama, dok je javnopravni zahtev za učinjenu žrtvu primenjiv na sve slučajeve, pošto je reč o jednom opštem principu.

Na ovu praksu nemačkih sudova se nadovezao zakonodavac i u novoj formulaciji § 906 na osnovu Zakona od 22. 12. 1959. izmenio shvatanje o mesnouobičajenom korišćenju zemljišta. Vlasnik zemljišta nije dužan da trpi imisije ako se one mogu sprečiti sa ekonomski podnošljivim merama. Ukoliko mora da ih trpi jer su neotklonjive, od korisnika drugog zemljišta može da zahteva odgovarajuću naknadu u novcu, ako ove imisije mesno uobičajeno korišćenje njegovog zemljišta ili njegove prinose preko uobičajene mere smanjuju (§ 906 NGZ).

U konkretnom slučaju koji razmatramo, ako je mesno uobičajenim i neotklonjivim imisijama većeg broja lica, koje su se sumirele na zemljištu suseda, ovome prouzrokovana bitna šteta, čak iako su udeli pojedinih emitenata za sebe posmatrano dozvoljeni, svi će oni biti odgovorni pogodenom licu i dužni da plate odgovarajuću naknadu. Samo pošto se ovde ne radi o odgovornosti za krivicu, nego je ona objektivna, neće po nemačkom pravu postojati solidarna odgovornost svih emitenata koji su učestvovali u sumarnoj imisiji, nego će oštećeni biti dužan da se obrati za naknadu svakom emitentu posebno i svaki će od njih biti odgovoran, shodno delu, sa kojim je on učestvovao u prouzrokovaju nedozvoljene zbirne imisije, koja je izazvala štetu.

6. Odgovornost u slučajevima kad pojedinačni iznosi u zbirnoj imisiji povećavaju štetu progresivno ili deluju degresivno

Pored slučajeva kad više imisija zajedničkim dejstvom povećavaju štetu na zemljištu pogodenog lica linearно, tako da se pojedini iznosi prosti sabiraju (na primer, zajedničkim dejstvom dva emi-

¹³⁾ Jansen: Der Anspruch auf Entschädigung bei Aufopferung und Enteignung, 1971, str. 123.

¹⁴⁾ Hamsen: Der Allgemeine bürgerlichrechtliche Aufopferungsanspruch, Hamburg, Diss. 1961, str. 24.

tenta susedu je prouzrokovana šteta u iznosu od 10 — emitent A prouzrokovao je štetu od 7 i emitent B štetu od 3), vrlo često susrećemo slučajevе da se uzajamnim dejstvom više emitenata šteta ne povećava linearно, već progresivno. Radi objašnjenja ovog slučaja, navećemo primer Kleindienst-a¹⁵⁾ koji je u svojoj monografiji analizirao razne slučajevе tipičnih kumiranih imisija. Progresivno povećanje štete postoji onda gde iznos jednog emitenta u kombinaciji sa drugim imisijama više šteti nego što bi on sam naneo štete. »A, B i C emituju otrovni gas iste vrste koji je štetan za biljke tako, da svaki pojedinačno ostvaruje na šumskom zemljištu lica E trajnu koncentraciju od jednog miligrama po kubnom metru vazduha, a celokupna veličina iz koje proizilazi koncentracija od 3 miligrama na jednom kubnom metru vazduha, uništila je ukupan fond smrekove šume na zemljištu lica E. Dva miligrama na jednom metru kubnom vazduha dovode do smanjenja rasta šume i štete upola manje nego kad je koncentracija gasa 3 miligrama, dok jedan miligram otrovnog gasa u jednom kubnom metru vazduha smanjuje prinos za 15%, a 0,5 miligrama otrovnog gasa na jednom kubnom metru vazduha su sasvim neškodljivi«.

Ako se u ovom slučaju pogledaju pojedinačni učinci u šteti primetiće se da su oni manji od ukupnog iznosa. Osim toga očigledno je da će se svakom emitentu morati ponaosob da uračuna polovina štete. Ako se poslužimo već navedenim primerom kod linearног povećanja štete, u konkretnom slučaju gde šteta raste progresivno, proizilazi da je lice A u ukupnoj šteti od 10 prouzrokovalo svojim imisijama štetu od 4. Dodavnjem imisija lica B povećava se šteta na 10, dakle lice B kao drugi emitent ostvaruje uzrok za povećanje štete za 6. Međutim, može se utvrditi da bi lice B kada bi samo vršilo imisije prouzrokovalo štetu od 4. Dakle i lice A je sa svojom imisijom, u konkretnom slučaju prouzrokovalo štetu od 6. Obojica emitenata su prouzrokovali štetu od 6, a ukupni iznos štete je 10. Kod podele ove štete između lica A i B možemo samo da konstatujemo, da oštećeni neće moći da dobije više od 10. Ako ova tri lica koja su učestvovala u zbirnoj imisiji odgovaraju solidarno, vlasnik oštećenog zemljišta će moći po izboru od A, B ili C da zahteva polovinu štete, a pošto je šteta ograničena na 10, od druge dvojice preostalu polovinu. U svom međusobnom odnosu štetnici odgovaraju za podjednake udele.

Vrlo velike probleme ima oštećeni oko realizacije svog oštettog zahteva u slučajevima kada je porast ukupne štete pri dodavanju imisija degresivan. Kod takve sumirane imisije, njihovi prouzrokovaci pokušavaju da se uzajamno rasterete od odgovornosti, pošto šteta koju svaka pojedinačna imisija po sebi prouzrokuje, se ne može sabirati po linearном modelu, niti povećavati po progresivnom modelu. Iznos štete je utoliko manji, ukoliko je više emitenata učestvovalo u sumiranoj imisiji. Ovo uzajamno dejstvo je moguće kako između istovrsnih tako i između različitih imisija. Kod istovrsnih sumiranih imisija (isti otrovni gas ispuštaju u vazduh tri fabrike) ka-

¹⁵⁾ Bernard Kleindienst: op. cit., str. 66.

¹⁶⁾ Bernard Kleindienst: op. cit., str. 69.

rakteristično je to da jedan isti ideo u celokupnoj imisiji ne učestvuje sa istim već sa većim delom u ukupnoj šteti¹⁶⁾). Ako na primer, fabrika A sama prouzrokuje štetu od 7, a dodatnom imisijom fabrike B nastane ukupna šteta od 10, po formuli koju smo primenjivali kod linearnog modela fabrika B bi bila odgovorna za iznos štete od 3. Međutim kod slučajeva gedresivnog povećanja štete može se isto utvrditi za fabriku A: i fabriku B bi sama prouzrokovala štetu u iznosu od 7, pa bi iznos štete za fabriku A iznosio samo 3. Sigurno je da oštećeni neće biti zadovoljan, ako mu svaki emitent plati štetu u iznosu od 3, dakle ukupno 6, a ceo iznos šteta nastao ovom zbirnom imisijom iznosi 10. Problematično je da sa druge strane oštećeni od emitenta A i B zahteva kao od solidarnih dužnika da plate celokupni iznos štete od 10, dakle, on može od svakog ponaosob zatražiti ovaj iznos, s tim da ako jedan plati sve ima pravo regresa od drugog.

Teški su za rešavanje i slučajevi u kojima su uzroci sumiranih imisionih šteta neobjašnjivi. Postoje dva slučaja: različiti emittenti su prouzrokovali štetu, ali se njihovi udeli u toj šteti ne mogu utvrditi i slučaj kada se sa sigurnošću može utvrditi da je celokupna šteta prouzrokovana od jednog emitenta, ali se ne zna koji od više emitenata dolazi u obzir.

Jedan od ova dva slučaja je u zakonodavstvu regulisan (§ 830 NGZ i § 1302 AGZ), i poznat je u teoriji kao alternativni kauzalitet: »Ako je više lica zajednički nedozvoljenom radnjom prouzrokovalo štetu, svako je od njih odgovorno za ovu štetu. Isto važi ako se ne može utvrditi, ko je od više učesnika svojom radnjom štetu prouzrokovao« (§ 830 NGZ). Svaki učesnik odgovara za ceo iznos štete, dakle svi su solidarni dužnici.

I drugi slučaj se rešava po analogiji sa slučajevima u § 830 NGZ i § 1302 AGZ identično.¹⁷⁾

Kod sumiranih imisija vrlo često se susreću školski primeri tzv. »kumulativnog kauzaliteta«, »prestignutog kaulaziteta«: istovremeno počinjena radnja fabrike A i B (radi se o ispuštanju otrovne pare u vazduh koja je uništila u susedstvu svu floru u baštama i povrtnjacima) prouzrokovana šteta koja bi bila prouzrokovana ispuštanjem otrovne pare od svake fabrike ponaosob. U takvom slučaju se u doktrini smatra da za štetu solidarno odgovaraju obe fabrike sa istim udelima, dakle svaka sa po polovinom. Za ovaj slučaj von Caemmerer kaže: »O realnom kauzalitetu koji je ostvaren sa dejstvom obe fabrike u zagađivanju vazduha ne treba sumnjati uprkos poznatih teškoća... Radi se samo o pitanju da li treba dozvoliti ekskulpaciju od odgovornosti, pošto bi šteta i od drugog učesnika (da je sam delovao) bila prouzrokovana i na ovo pitanje treba od-

¹⁶⁾ Argumenti za to potiču iz jednog članka Franz Byldinski: Haftung bei alternativer Kausalität, Juristische Blatt, 1959, str. 8. Byldinski navodi slučaj iz lova, kada su 2 nepažljiva lovca (pri jednom udesu u lovu sa neobjašnjivim uzrocima), pogodila jednog učesnika lova. Jedan pogodak je povređenog samo okrznuo, a drugi je prouzrokovao po život opasnu povredu, ali se ne može utvrditi ko je autor pojedine povrede. Po njemu, pošto su obojica doprinela opštoj povredi, a udeli se pojedinačno ne mogu utvrditi, odgovaraju solidarno, shodno § 1302 AGZ, pošto bi svako drugačije rešenje biloapsurdno.

rečno odgovoriti. Oba emitenta su sa svojim emisijama prouzrokovali štetu. Sa zamišljenim otpadnjem jednog kauzalnog iznosa bi istovremeno nestao drugi kao rezervni uzrok. Međutim, rezervni uzrok ne može niukom slučaju da proizvode oslobođenje od odgovornosti, jer bi drugi emitenti za ono, ukoliko bi to postao realni uzrok, odgovarao.

U slučaju alternativnog kauzaliteta odgovara više njih solidarno, ma da je u konkretnom slučaju samo jedan, ali se ne zna koji od njih, štetu prouzrokovao. I ovde je figura ukupnog kauzaliteta neu-potrebljiva. Realna povezanost delovnja koja kod kumulativnog kauzaliteta ne postoji ili često nije kvantificirana, ne može da zameni nedostajuće prouzrokovanje štete. I u slučaju prestignutog kauzaliteta iz činjence realnog zajedničkog delovnja ne mogu se izvući nikakvi argumenti. Samo realno zajedničko delovanje jedva može da opravda i delimičnu odgovornost, a radi se u svim slučajevima o solidarnoj odgovornosti. Jedini argumenat za ovakvu solidarnu odgovornost može biti hipotetička ili moguća uzročnost. Razlozi za to su ideja prevencije i predstava da se radi o slučajnom oblikovanju realnog toka stvari, kada od dva uzročnika koji isto čine (dve fabrike), jedan realno prouzrokuje štetu a drugi slučajno ne, ne treba nijednog osloboditi odgovornosti. Odgovara kako kumulativni tako i alternativni prouzrokovali, jer je njihova delikatna radnja podobna da prouzrokuje štetu. U slučaju kumulativnog i prestignutog kauzaliteta nesumnjivo je utvrđeno da jedna radnja određenu štetu nije prouzrokovala, (ali je prema logičnoj proceni imala svojstvo da prouzrokuje takvu štetu). U slučaju alternativnog kauzaliteta nije utvrđeno sa sigurnošću ko je od dva štetnika prouzrokovao, ali umesto toga postoji mogućnost da je svako od njih bio njen prouzrokoval (jer je njegova radnja bila pogodna da takvu štetu prouzrokuje, pa prema tome konkretno opasna). Zajednički faktor kod ova oblika odgovornosti je potencijalni a ne stvarni kauzalitet.¹⁸⁾

7. Minimalni kauzalitet

Posebno problematičan slučaj sumiranih imisija postoji onda kada imamo mnogo štetnika sa srazmerno malim iznosima u ukupno prouzrokovanoj šteti — tzv. slučajevi minimalnog kauzaliteta. Svaki od njih ponaosob posmatran prouzrokovao je malu imisiju koja nije protivpravna i koja po udelu daje minimalnu štetu, jer ne prelazi granicu uobičajenog uznemiravanja suseda, a sve sabrane skupa ne pokrivaju konkretni iznos prouzrokovane štete koji je bitan i koga oštećenom licu treba nadoknaditi. Ako je broj malih emitentata moguće približno tačno ustanoviti, najlogičnije je štetu podeliti po glavama učesnika u njoj. Ipak ovo rešenje ne može da zadovolji ako se utvrdi da je, na primer, jedan emitent realno proizveo trostruko više otpadnih gasova koji su zagadili vazduh nego jedan drugi. Iako je nemoguće za svakog emitenta ustanoviti konkretni iznos štete

¹⁸⁾ Dr Peter Rummel: Ersatzansprüche bei summirten Immissionen, Wien, 1969, str. 56

koji na njega otpada, moguće je na osnovu realne procene učešća u zbirnoj imisiji, kao indicije, oceniti apstraktnu opasnost njegove imisije u sumiranoj imisiji. Na osnovu takve procene treba zameniti odgovornost računatu po glavama učesnika u zbirnoj imisiji odgovornošću po udelima (pro rata) u zavisnosti od srazmere realnog učešća. Ako se radi o raznim vrstama imisija čija se apstraktna opasnost ne može dovesti u relaciju jedne sa drugom otpada ovakav način raspodele šteta i dolazi u obzir opet da se šteta raspodeli po glavama učesnika.

U svakodnevnoj praksi često susrećemo slučajeve kada je u sumiranoj imisiji učestvovao jedan veliki emitent i mnoštvo malih zagađivača, pa je ukupna šteta tako raspoređena da na velikog emitenta otpada oko 90% štete, a na nepregledan broj zagađivača ostatak od 10%. U takvom slučaju bi bilo nemoguće utvrditi broj malih zagađivača i ustanoviti i njihovu odgovornost, pa će redovno odgovarati samo veliki zagađivač.

U slučajevima sumiranih imisija kada pored jednog velikog emitenata koji zagađuje vazduh ima i približno odredivi broj malih emitenata, treba najpre ukupno prouzrokovanoj štetu podeliti na obe grupe štetnika (na primer 90% na jednog emitenata i 10% na deset malih emitenata), pa od velikog emitenata zahtevati da plati štetu koju je on prouzrokovao, a u okviru druge grupe štetnika, štetu podeliti po glavama učesnika, ili ako je neravnomeran stepen apstraktne opasnosti sa kojom je svaki mali emitet učestvovao u prouzrokovaju sumirane imisije, po udelima koji odgovaraju realnom učešću u sumarnoj imisiji.

Dr DRAGOLJUB D. STOJANOVIC

LES INFILTRATIONS TOTALES

R e s u m é

Le problème de la pollution de l'environnement s'est placé au premier plan à cause de son actualité de même dans le domaine de la réglementation juridique. De la solution adéquate de ce problème dépend l'existence de la vie tout entière sur notre planète, l'existence des hommes y comprise. Le droit réglemente de plus en plus cette question de la protection contre la pollution de l'environnement et il se heurte dans ce domaine à de nombreux problèmes. Un de ces problèmes est ce que l'on appelle le problème des infiltrations totales. Il s'agit ici d'un tel phénomène quand un terrain est exposé à de telles influences qui ne découlent pas d'une seule source, mais de plusieurs sources différentes, dont les facteurs émetteurs sont différents. C'est même la règle dans les zones industrielles et dans les villes que les infiltrations des gaz, de la fumée, de la suie, de la cendre etc. sont le produit de différents auteurs de pollution et qu'elles occasionnent des dommages à un terrain. Il est question des »infiltrations collectives« ou de ce que l'on appelle les infiltrations totales.

La question sondamentale qui se pose ici est celle de savoir si certains diffuseurs des infiltrations doivent être en général responsables, si certaines infiltrations que différents auteurs de pollution ont causé, ne dépassent l'intensité localement le plus souvent admise, et qui, comme telles, doivent être supportées mais dans leur action collective portent préjudice lourdement à la personne endommagée. Si on établit que, effectivement, tous les diffuseurs des infiltrations qui ont participé dans »l'infiltration colective« ou un certain nombre parmi eux doivent être responsables, la question se pose s'ils seront responsables solidairement ou individuellement? L'auteur a essayé de trouver réponse à ces questions dans son article, en se référant à la pratique et auä positions prises dans la littérature de droit comparé.